

UOT 338.47, 33; 330.

AZƏRBAYCANDA NƏQLİYYAT SEKTORU ÜZRƏ YÜKDAŞIMALARDAN ƏLDƏ OLUNAN GƏLİRƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏRİN EKONOMETRİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Paşayev Ə.Z.

Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
AZ1000, Bakı şəh., Z.Əliyeva küç., 18
E-mail: emirhanpasayev@gmail.com

Xülasə. Məqalədə nəqliyyat sektoruna yönələn investisiyaların səmərəliliyinin artırılması nəticəsində elmi və texnoloji tərəqqinin müasir inkişafının kəmiyyət dəyişikliklərindən keyfiyyət dəyişikliklərinə keçid ilə xarakterizə olunduğu izah edilir. Nəqliyyatda yükdaşımalardan iqtisadi səmərəsi yüklərin növündən, onların daşıma prosesinə uyğunluğundan, nəqliyyat vasitələrinin növündən, kadrların peşəkarlığından, yükləmə-boşaltma əməliyyatlarının intensivliyindən və nəqliyyat işinin təşkilindən yüksək dərəcədə asılı olduğu bildirilir. Qlobal iqtisadi inkişafın intensivliyinin artmasına bilavasitə təsir edən nəqliyyat sektorunda iqtisadi qanunların təzahürünün özünəməxsusluğu ilə fərqləndiyi qeyd edilir.

Abstract. As a result of scientific and technological development in order to increase the efficiency if envestment directed to the transport section and its transformation from quantitative changes to qualitative changes have been explained in the article. The economic efficiency of cargo transportation depends on the types of cargoes, their conformity to the process of their transportation types of transports the profesionality of the cadres, intensiveness of cargo handling and the organization of work processes. As well economic laws differ in the transport sector which affect the global economic development of increasing of the intensiveness.

Аннотация. В статье объясняется, что на основе повышения эффективности инвестиций, направленных в транспортный сектор, характеризуется переход от количественных изменений к качественным изменениям в современном развитии научно-технологического прогресса. Здесь указывается насколько зависит экономическая эффективность перевозки грузов от типов груза, их соответствие транспортировки, от вида транспорта, от профессиональности кадров, от интенсивности погрузки –разгрузки и зависимости от организации транспортных работ. Отмечается также влияние специфики в транспортном секторе экономических законов, повышающих интенсивность глобального экономического развития.

Açar sözlər: investisiya, nəqliyyat sektoru, səmərəlilik

Ключевые слова: инвестиция, транспортный сектор, эффективность

Key words: investments, transport sector, efficienc

Giriş. XX əsrin sonundan başlayaraq dünya ölkələrində iqtisadi artımın sürətlənməsinin sabitliyi, əmək məhsuldarlığının, müəssisələrin gəlirləri və əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin artması dünya iqtisadi əlaqələrinin sürətlə genişlənməsinə zəruri şərait yaratmışdır. Əmtəələrin beynəlxalq ticarəti, beynəlxalq xidmət növlərinin ticarətini də artırmışdır. Beynəlxalq ticarət əlaqələrində xidmət ticarəti üzrə ən üstün yeri nəqliyyat sahəsi tutur. Xarici ticarət iqtisadi əlaqələrinin inkişafı nəqliyyat amilinin səviyyəsindən asılıdır. Klassik bir amil olan nəqliyyat özlüyündə iqtisadi fəaliyyətinə görə sənayeləşmənin vacib tərkib hissəsi olmaqla, məhsuldar qüvvələrin inkişafında və onun yerləşdirilməsində, həmçinin beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsində böyük rol oynayaraq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi fəaliyyət sahəsi kimi nəqliyyat sektoru üzrə ümumilikdə iş və xidmətlərdən əldə olunan gəlir, digər iqtisadi fəaliyyət sahələri kimi ÜDM-in həcmnin artmasına

təsir etdiyindən, bu sektor üzrə gəlirin artmasına təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi və perspektiv inkişafının müəyyən edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Məsələnin qoyuluşu. Nəqliyyat xidmətlərindən əldə edilən gəlirin artmasına əsasən bir çox amillər, o cümlədən ölkə üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar, nəqliyyat sektoru üzrə əsas fondların dəyəri, ölkə üzrə illik inflyasiya səviyyəsi, yükdaşımalarda həcmi, ticarət dövriyyəsi, ÜDM, əhalinin gəlirləri və s. Aşağıdakı cədvəl məlumatlarında 2000-2019-cu illər üzrə Azərbaycan Respublikasında əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi, nəqliyyat sektoru üzrə əsas fondların dəyəri, ölkə üzrə illik inflyasiya səviyyəsini ifadə edən statistik məlumatların cədvəli verilmişdir.

Cədvəl 1

Azərbaycan Respublikasında əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi, nəqliyyat sektoru üzrə əsas fondların dəyəri, ölkə üzrə illik inflyasiya səviyyəsinin dinamikası

İllər	Nəqliyyat sektorunda əsas fondlar (ilin sonuna), milyon manat (X1)	İnflyasiya səviyyəsi (X2)	Nəqliyyat sektorunda əsas kapitalla investisiyalar, milyon manat (X3)	Nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlir (Y)
2000	2063,88	1,8	43,98	241
2001	2156,02	1,5	58,7	262,4
2002	2102,34	2,8	89,14	285,5
2003	2254,4	2,2	338,7	359,8
2004	2526	6,7	324,06	383,5
2005	3050	9,6	516	430,1
2006	3350	8,3	629	571,2
2007	4016	16,7	748	1746,2
2008	4475	20,8	1986	2068,2
2009	5087	1,5	1706	2409,7
2010	5699,6	5,7	2435	2543,1
2011	6581	7,9	2509	2645,7
2012	8155,8	1,1	2610	2638,6
2013	8958	2,4	3559,7	2728,4
2014	9124	1,4	2432	2811,2
2015	10301	4	2195	3089,4
2016	11582	12,4	1391	3775,4
2017	12404	12,9	1774	4452,9
2018	15174,5	2,3	1923	4871,2
2019	15541	2,6	2189	5125,6

Mənbə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir [8].

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmiş cədvəl 1–dən 2000-2019-cı illər üzrə Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektoru üzrə iş və xidmətlərdən əldə edilmiş gəlirə təsir edən amillər arasındakı asılılığı reqressiya təhlilinin aparılması üçün hazır riyazi proqram paketlərindən EViews, MatLab, MS Excel, MathCad və s. istifadə etmək olar. Bu məqsədlə Eviews proqram paketindən istifadə edərək cədvəl 1 məlumatlarına əsasən aşağıdakı nəticəni alırıq.

Dependent Variable: Y
 Method: Least Squares
 Date: 04/11/21 Time: 00:42
 Sample: 2000 2019
 Included observations: 20

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X3	0.253789	0.101309	2.505099	0.0234
X2	33.03336	14.21033	2.324603	0.0336
X1	0.313833	0.024011	13.07026	0.0000
C	-519.7587	180.2968	-2.882795	0.0108
R-squared	0.959867	Mean dependent var		2171.955
Adjusted R-squared	0.952342	S.D. dependent var		1608.936
S.E. of regression	351.2414	Akaike info criterion		14.73768
Sum squared resid	1973928.	Schwarz criterion		14.93683
Log likelihood	-143.3768	Hannan-Quinn criter.		14.77656
F-statistic	127.5585	Durbin-Watson stat		1.095896
Prob(F-statistic)	0.000000			

Mənbə. EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən alınmış nəticəyə əsasən reqressiya tənliyi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Estimation Command:
 =====

LS Y X3 X2 X1 C

Estimation Equation:
 =====

$Y = C(1)*X3 + C(2)*X2 + C(3)*X1 + C(4)$

Substituted Coefficients:
 =====

$Y = 0.253788866482*X3 + 33.0333604155*X2 + 0.313832868672*X1 - 519.758691723$ (1)

EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən (1) modelinə daxil olan sərbəst dəyişənlərlə asılı dəyişən arasındakı kovariasiya aşağıdakı kimi olacaqdır.

Koovariasiya matrisi

	X3	X2	X1	C
X3	0.01026349997469478	0.02175765905590397	-0.00158423616482797	-4.590258467170202
X2	0.02175765905590397	201.9333453447715	0.01347925847716782	-1380.807261699884
X1	-0.00158423616482797	0.01347925847716782	0.000576538572344971	-1.630760350991297
C	-4.590258467170202	-1380.807261699884	-1.630760350991297	32506.92387679048

Mənbə. EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektoru üzrə yükdaşımalardan əldə olunan gəliri ifadə edən Y və nəqliyyat sektoru üzrə əsas fondların dəyərini ifadə edən X1, ölkə üzrə illik infilyasiya səviyyəsini ifadə edən X2, əsas kapitalla

yonəldilmiş investisiyaların həcmi ifadə edən X_3 amilləri arasında $Y = -519.758691723 + 0.313832 \cdot X_1 + 33.03336 \cdot X_2 + 0.2537 \cdot X_3$ modeli ilə ifadə olunan olduqca yüksək korrelyasiya əlaqəsi vardır ($R^2=0.96$)

Təyin edilmiş bu əlaqə tənliyinə əsasən, belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında əsas fondların dəyərini ifadə edən (X_1) amilinin bir vahid artması nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin 0.313 vahid artmasına, ölkə üzrə illik inflyasiya səviyyəsinin (X_2) bir vahid artması nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin 33,033 vahid artmasına, nəqliyyat sektoru üzrə əsas kapitala yonəldilmiş investisiyalar həcmi (X_3) bir vahid artması nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin 0.254 vahid artmasına, səbəb olur.

Göründüyü kimi, EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən alınmış cədvəl 2-yə uyğun olaraq (1) modeli əhəmiyyətlidir. Bu əhəmiyyətlik ilk növbədə dəyişənlərin əmsallarının standart səhvlərinin əmsalların qiymətindən kiçik olması ilə izah edilir.

Qurulmuş modelin adekvatlığının yoxlanılması mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən, həmin adekvatlığı ənənəvi metodlardan biri kimi F-Fişer kriteriyasının köməkliyi ilə müəyyən etmək olar. Bütönlükdə çoxluq reqressiya tənliyini ifadə edən (1) modelinin statistik əhəmiyyətliliyini yoxlamaq məqsədlə F- Fişer kriteriyası, $F_{cədvəl}(a; m; n - m - 1)$ qiyməti ilə müqayisə edilməlidir [6]. EViews proqram paketinin nəticəsini əks etdirən cədvəl məlumatlarına əsasən,

F- statistic (Fişer kriteriyası) = 127.5

EXCEL-də F cədvəl qiymətini $F_{cədvəl}(a; m; n - m - 1) = F_{раснобp}$ düsturunun köməkliyi ilə təyin etsək aşağıdakı nəticəni alırıq [6, səh.333].

$$F_{cədvəl}(a; m; n - m - 1) = F_{раснобp}(0,05; 3; 16) = 3,24$$

F- Fişer kriteriyası, $F_{cədvəl}(a; m; n - m - 1)$ qiyməti ilə müqayisə edildikdə görünür ki, F-Fişer kriteriyası $> F_{cədvəl}(127.5 > 3,24)$. Bu isə o deməkdir ki, reqressiya tənliyi bütövlükdə statistik əhəmiyyətli xarakter daşıyır [6, səh.315]. Bu isə qurulmuş (1) modelinin adekvatlığı deməkdir.

Modeldə avtokorelyasiyanın olub-olmaması haqqında nəticəni EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən alınmış cədvəl 2-də Darbon-Uotson statistikasına əsasən müəyyən etmək olar. Cədvəldən göründüyü kimi $DW=1,096$ -a bərabərdir. Bu halda, $\alpha = 0,05$ əhəmiyyətlik səviyyəsinə 3 izahedici dəyişən ($m=3$) və $n=20$ müşahidə üçün Darbon-Uotsonun böhran nöqtələri aşağıdakı kimi olacaqdır [6, səh.337].

$$d_l = 0,998, \quad d_u = 1,676$$

$d_l = 0,998 < DW = 1,096 < d_u = 1,676$ avtokorelyasiyanın mövcudluğu haqqında nəticə təyin edilməmişdir [6. Səh.311]. Bu isə o deməkdir ki, reqressiya tənliyi bütövlükdə statistik əhəmiyyətlidir və qurulmuş $Y = -519.758691723 + 0.313832 \cdot X_1 + 33.03336 \cdot X_2 + 0.2537 \cdot X_3$ modeli adekvatdır.

EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən 2000-2019-cu illər üzrə Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektoru üzrə yükdaşımalardan əldə olunan gəlirə təsir edən amillər üzrə sərbəst dəyişənlərin və sərbəst həddin dəyişməsi aşağıdakı kimi olacaqdır.

Qrafik 3. Nəqliyyat sektoru üzrə əldə olunan gəlirin qradiyentlər üzrə 2008-2019-cu illərdə dəyişməsi

EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən, 2000-2019-cu illər üzrə Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektoru üzrə yükdaşımalardan əldə olunan gəlir və ona təsir edən amillərin avtoreressiyası aşağıdakı kimidir.

Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyasının Elmi Əsərləri №2, 2021
Proceedings of Azerbaijan State Marine Academy №2, 2021

Vector Autoregression Estimates

Date: 04/11/21 Time: 00:48

Sample (adjusted): 2002 2019

Included observations: 18 after adjustments

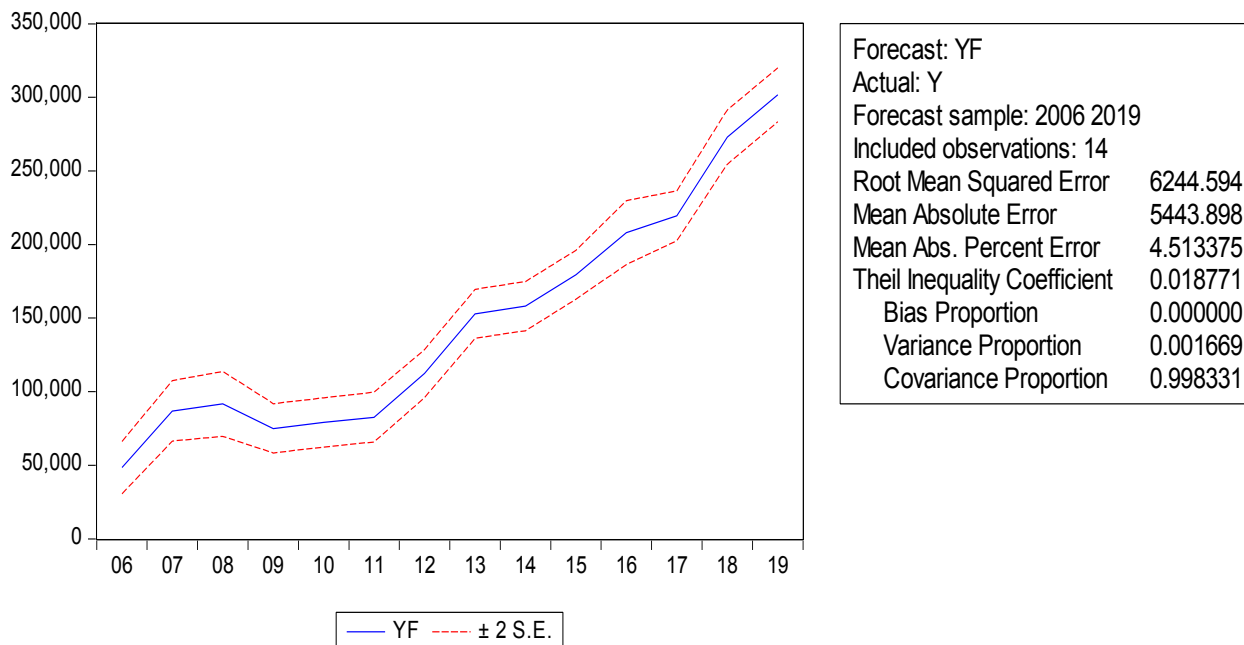
Standard errors in ( ) & t-statistics in [ ]

	Y	X3	X2	X1
Y(-1)	0.746006 (0.39617) [1.88303]	1.028984 (0.49948) [2.06011]	0.010342 (0.00572) [1.80792]	-0.115600 (0.70609) [-0.16372]
Y(-2)	-0.241282 (0.45213) [-0.53366]	-0.460451 (0.57002) [-0.80777]	-0.016729 (0.00653) [-2.56268]	0.861387 (0.80582) [1.06896]
X3(-1)	-0.033858 (0.19983) [-0.16943]	0.391848 (0.25194) [1.55532]	-0.001415 (0.00289) [-0.49049]	-0.317383 (0.35616) [-0.89113]
X3(-2)	0.128253 (0.18237) [0.70325]	0.428731 (0.22993) [1.86463]	0.003866 (0.00263) [1.46801]	0.121373 (0.32504) [0.37341]
X2(-1)	23.36508 (20.5883) [1.13487]	-8.386796 (25.9571) [-0.32310]	0.163199 (0.29726) [0.54900]	38.60132 (36.6943) [1.05197]
X2(-2)	19.19447 (17.5591) [1.09313]	8.755260 (22.1379) [0.39549]	-0.123601 (0.25353) [-0.48752]	-2.956208 (31.2954) [-0.09446]
X1(-1)	0.071987 (0.19369) [0.37166]	0.329093 (0.24420) [1.34764]	0.004039 (0.00280) [1.44423]	0.322675 (0.34521) [0.93471]
X1(-2)	0.106423 (0.21215) [0.50163]	-0.630515 (0.26748) [-2.35726]	-0.003435 (0.00306) [-1.12138]	0.640410 (0.37812) [1.69367]
C	-239.4742 (249.942) [-0.95812]	611.2251 (315.118) [1.93967]	5.948424 (3.60878) [1.64832]	165.1512 (445.468) [0.37074]
R-squared	0.978539	0.914967	0.676579	0.991421
Adj. R-squared	0.959463	0.839382	0.389094	0.983796
Sum sq. resids	879684.3	1398283.	183.3870	2794355.
S.E. equation	312.6383	394.1635	4.514015	557.2108
F-statistic	51.29631	12.10517	2.353440	130.0153
Log likelihood	-122.7134	-126.8844	-46.43194	-133.1156
Akaike AIC	14.63482	15.09826	6.159104	15.79062
Schwarz SC	15.08001	15.54345	6.604290	16.23580
Mean dependent	2385.317	1630.811	6.738889	7243.424
S.D. dependent	1552.804	983.5120	5.775317	4377.319
Determinant resid covariance (dof adj.)	2.51E+16			
Determinant resid covariance	1.57E+15			
Log likelihood	-417.0767			
Akaike information criterion	50.34186			
Schwarz criterion	52.12260			

Mənbə. Eviews tətbiqi program paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

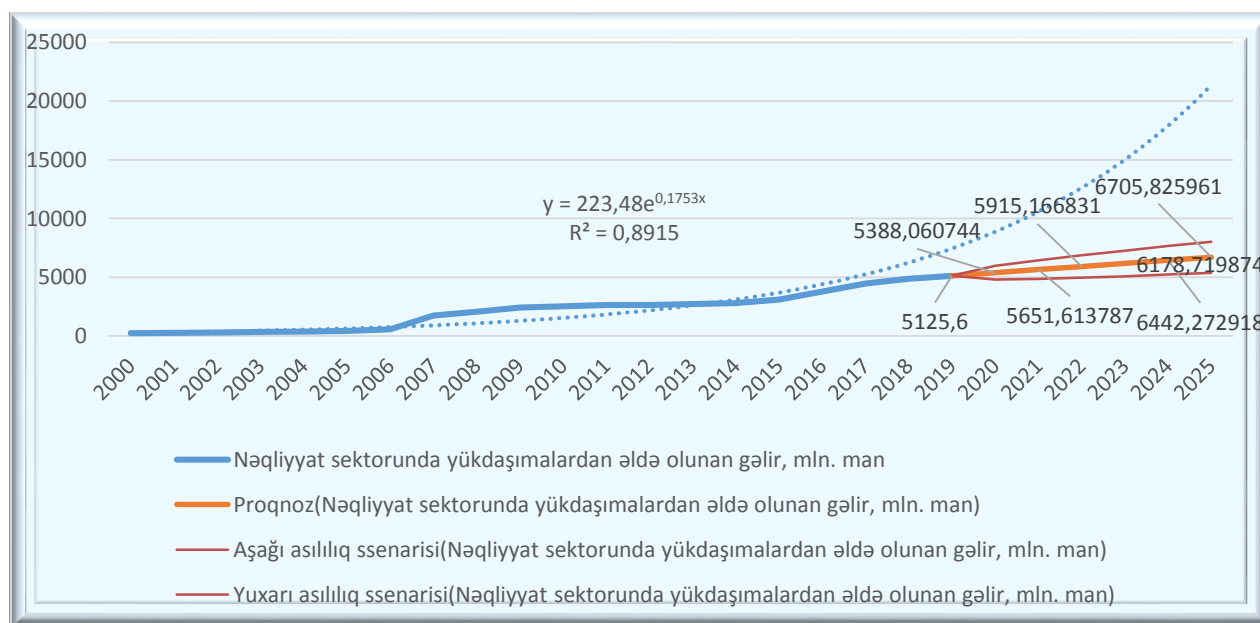
EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən, 2000-2019-cu illər üzrə Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektoru üzrə yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin illər üzrə qiymətləri, standart səhvləri, proqnoz üçün xarakteristikalarını təyin etsək aşağıdakı nəticəni alırıq.

Qrafik 3

Mənbə. Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, qrafikdən istifadə edərək Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektoru üzrə yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin proqnoz qiymətlərini də müəyyən etmək olar.

Mənbə. MS Excel proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafikdən göründüyü kimi, 2025-ci ildə Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektoru üzrə yükdaşımalardan əldə olunan gəliri proqnozlara görə artaraq 6705,8 mln. manat olacaqdır.

Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektoru üzrə yükdaşımalardan əldə olunan gəlirə təsir edən amillər elastiklik əmsalı ilə qiymətləndirilməsi də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat nəticəsində yuxarıda (3.1.1) xətti reqresiya tənliyi üçün sərbəst dəyişənin 1% dəyişməsi nəticəsində asılı dəyişənin neçə faiz dəyişməsinə ifadə edən elastiklik əmsalını hesablamaqla səbəb amilləri hesabına nəticə amilinin neçə faiz dəyişəcəyini müəyyən etmək olar. Bu əmsal aşağıdakı düstura əsasən hesablanır [5, 6].

$$E = \frac{\alpha_i \times \bar{x}_i}{\bar{y}} \quad (2)$$

Burada, α_i yuxarıda göstərilən əlaqə tənliyinin əmsallarıdır. $\bar{x}$ - tədqiq olunan dövrlər üzrə Azərbaycan Respublikasında əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi, nəqliyyat sektoru üzrə əsas fondların dəyəri, ölkə üzrə illik infilyasiya səviyyəsinin hesabi ortası, $\bar{y}$ - tədqiq olunan dövrlər üzrə Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektoru üzrə yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin hesabi ortasıdır. Həmin göstəricilərə əsasən hesablanmış elastiklik əmsalları qurulmuş model üzrə aşağıdakı kimi olacaqdır.

$$E_{\text{əsas fondlar}} = \frac{\alpha_1 \times \bar{x}_1}{\bar{y}} = \frac{0,314 \times 6730,077}{2171,955} = 0,972969$$

$$E_{\text{infilyasiya}} = \frac{\alpha_2 \times \bar{x}_2}{\bar{y}} = \frac{33,033 \times 6,23}{2171,955} = 0,094751$$

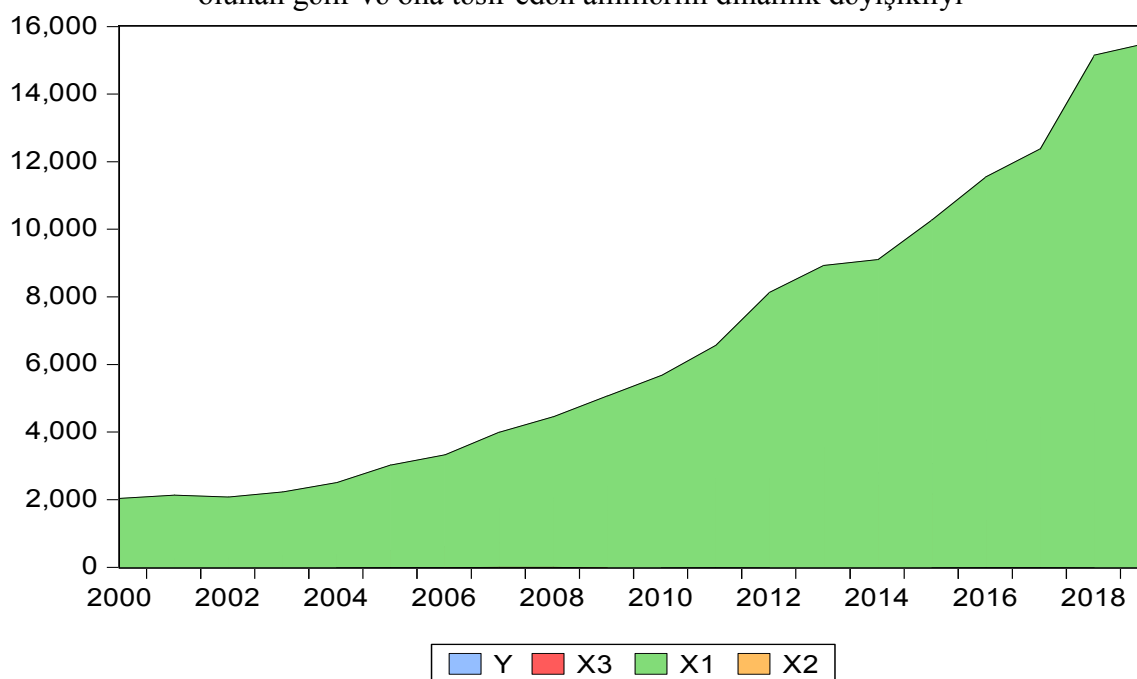
$$E_{\text{invest}} = \frac{\alpha_3 \times \bar{x}_3}{\bar{y}} = \frac{0,254 \times 1472,864}{2171,955} = 0,172245$$

Aparılmış hesablamalar göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında əsas fondların dəyərinin dəyərinin 1% artması, nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin 0,98% artmasına, infilyasiya səviyyəsinin 1% artması nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin 0,095 % artması, nəqliyyat sektoru üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar həcmnin 1% artması nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin 0,17% artması ilə nəticələnir.

2000-2019-cu illər üzrə Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlir ilə Eviews proqram paketinə əsasən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi, nəqliyyat sektoru üzrə əsas fondların dəyəri, ölkə üzrə illik infilyasiya səviyyəsini ifadə edən dinamik dəyişikliyin qrafiki aşağıdakı kimi alınmışdır.

Qrafik 4

2000-2019-cu illər üzrə Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlir və ona təsir edən amillərin dinamik dəyişikliyi

Mənbə: Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, tədqiq olunan göstəricilər arasındakı əlaqənin sıxlığını qiymətləndirmək üçün cüt korrelyasiyanın xətti əmsalı hesablanır. Bu əmsal aşağıdakı düstura əsasən müəyyən edilir.

$$r_{xy} = \frac{\sum(y-\bar{y})(x-\bar{x})}{\sqrt{\sum(y-\bar{y})^2 \sum(x-\bar{x})^2}} \quad (1)$$

Əmsalın qiyməti [-1; 1] aralığında dəyişir. r_{xy} -əmsalının vahidə yaxın olması bu göstəricilər arasında sıx korrelyasiya asılılığının olduğunu göstərir. $r_{xy} = 0$ olması isə xətti asılılığın olmadığını göstərir. Əmsalın sıfır bərabər olması tədqiqat obyektləri arasında xətti asılılığın olmamasına baxmayaraq, qeyri-xətti asılılıq da ola bilər. Göstəricilər arasındakı asılılıq dərəcəsi əsasən Çeddok şkalasına görə müəyyən edilir.

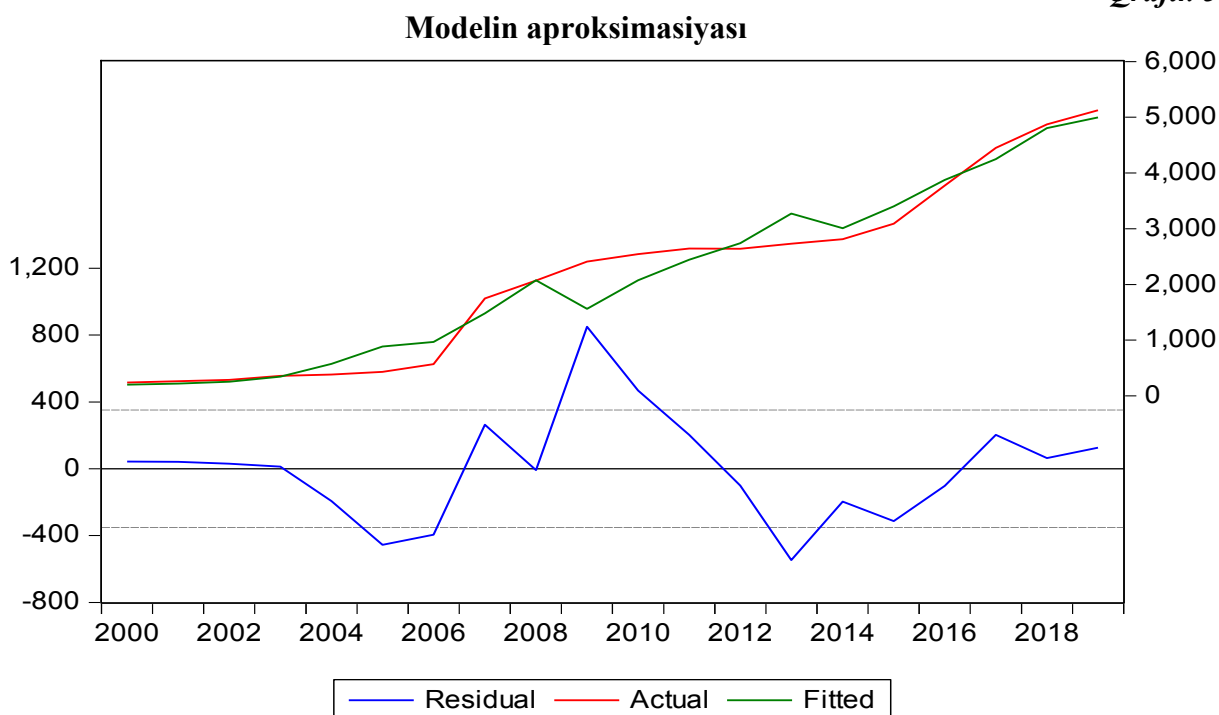
Qeyd etmək lazımdır ki, cüt korrelyasiyanın xətti əmsalı eyni zamanda səbəb və nəticə göstəricilərinin istiqamətini də müəyyən edir. Belə ki, əgər $r_{xy} > 0$ olarsa, göstəricilər arasında düz əlaqə vardır. Yəni, səbəb amilinin (x) artması ilə nəticə göstəricisinin (y) qiyməti də artır. Əgər, $r_{xy} < 0$ olarsa, bu halda göstəricilər arasında əks əlaqə mövcuddur. Yəni, səbəb amilinin (x) artması ilə nəticə göstəricisinin (y) qiyməti azalır. Cüt korrelyasiyanın xətti əmsalını təyin etmək üçün KORREL statistik funksiyasından istifadə edilir. Bu asılılıqda determinasiya əmsalı aparılmış hesabata əsasən 0,952-ə bərabərdir.

Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən cədvəl (2) məlumatlarına görə çoxluq korrelyasiya əmsalının $R=0,952$ olması Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəliri ifadə edən Y asılı dəyişəni ilə modelə daxil olan amilləri ifadə edən sərbəst dəyişənlər ($X1$, $X2$ və $X3$) arasında əlaqənin olduqca yüksək olmasını göstərir. Determinasiya əmsalının $R^2=0,9599$ olması o deməkdir ki, müvafiq reqressiya tənliyi 96,0% dispersiya nəticə göstəriciləri ilə, 4,0%-i isə digər amillərin təsiri ilə izah edilir. Determinasiya əmsalının yüksək olması reqressiya

tənliyinin ilkin verilənləri daha yaxşı ifadə etməsi və nəticə amilinin daha çox hissəsinin (96,0%) modelə daxil olan amillər hesabına izah edilməsi ilə əlaqədar olduğunu göstərir.

Alınmış nəticələrin analizi. Qurulmuş (2) modelinin reqressiya tənliyi ilə Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən tədqiq olunan göstəricilər üzrə alınan (Fitted) və faktiki (Actual) qiymətlərinin, habelə onların arasındakı qalıqların (Residual) dinamikasını ifadə edən modelin aproksimasiyası aşağıdakı qrafikdə verilmişdir [6].

Qrafik 5

Mənbə. Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafikdən göründüyü kimi, qurulmuş reqressiya tənliyinin real qiymətlərə yaxın qiymətlər aldığı müşahidə edilir.

Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən qalıqların korrelaşdırılması aşağıdakı kimi olacaqdır.

Date: 04/11/21 Time: 00:46
 Sample: 2000 2019
 Included observations: 20

Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob
. ***	. ***	1	0.448	0.448	4.6382	0.031
. *	. .	2	0.178	-0.028	5.4090	0.067
. **	. ****	3	-0.331	-0.501	8.2435	0.041
. ****	. ****	4	-0.671	-0.559	20.611	0.000
. ***	. *	5	-0.467	0.107	26.998	0.000
. **	. .	6	-0.319	-0.058	30.187	0.000
. *	. *	7	0.113	-0.125	30.623	0.000
. **	. **	8	0.275	-0.264	33.405	0.000
. **	. **	9	0.235	-0.324	35.613	0.000
. *	. *	10	0.202	-0.084	37.414	0.000
. .	. *	11	0.014	0.085	37.424	0.000
. .	. *	12	-0.052	-0.160	37.570	0.000

Mənbə. Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Alınmış cədvəldən göründüyü kimi qalıqlar avtokorrelyasiyadan təmizlənmişdir.

Nəticə. Aparılmış tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlir ilə Eviews proqram paketinə əsasən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi, nəqliyyat sektoru üzrə əsas fondların dəyəri və ölkə üzrə illik infilyasiya səviyyəsi arasında $Y = -519.758691723 + 0.313832 \cdot X_1 + 33.03336 \cdot X_2 + 0.2537 \cdot X_3$ reqressiya tənliyi ilə ifadə olunan xətti asılıq vardır. Bu asılılıqda korrelyasiya əmsalının vahidə yaxın olması (0,96) göstərir ki, bu asılılıq funksional asılılığa daha çox yaxındır. Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən alınmış $Y = -519.758691723 + 0.313832 \cdot X_1 + 33.03336 \cdot X_2 + 0.2537 \cdot X_3$ reqressiya tənliyi Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin dəyişməsinin 96 %-nin modelə daxil olan amillər hesabına baş verməsi ilə izah edilir.

- tədqiqat nəticəsində Eviews-10 tətbiqi proqram paketinə əsasən müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında əsas fondların dəyərinin dəyərinin 1% artması, nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin 0,98% artmasına, infilyasiya səviyyəsinin 1% artması nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin 0,094 % artması, nəqliyyat sektoru üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar həcmının 1% artması nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin 0,17% artması ilə nəticələnir;

- Azərbaycanda nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirlə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi, nəqliyyat sektoru üzrə əsas fondların dəyəri, ölkə üzrə illik infilyasiya səviyyəsi amilləri arasında Çeddok şkalasına görə olduqca yüksək korrelyasiya əlaqəsi vardır;

- tədqiqat nəticəsində Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən Azərbaycanda nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin illər üzrə qiymətləri və standart səhvləri müəyyən edilmiş, habelə tənliyin proqnoz məqsədi üçün istifadə edilməsinin bir sıra xarakteristikaları göstərilərək, 2025-ci ilədək Azərbaycanda nəqliyyat sektorunda yükdaşımalardan əldə olunan gəlirin proqnozlara görə artacağı müəyyən edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Konstitusiya. Bakı-Qanun- 2005-ci il
2. Azərbaycan Respublikasının “Nəqliyyat haqqında” 683-IQ nömrəli qanunu. Bakı şəhəri, 11 iyun 1999-cu il.
3. Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı) ilə təsdiq edilmişdir.
4. Əsədov, A.M. Azərbaycan Respublikasında yeni nəqliyyat sisteminin formalaşması və davamlı inkişafı: elmi-nəzəri əsasları və perspektivləri / A.M. Əsədov. -“Avropa” nəşriyyatı, -2014. -s.145.
5. Eugene F.Brigham və Joel F.Houston. Finansal yönetimin temelleri. Basımdan çeviri. -2014. -s. 308.
6. Yadigarov, T.A. Əməliyyatlar tədqiqi və ekonometrik məsələlərin MS Excel və Eviews proqram paketlərində həlli: nəzəriyyə və praktika. / T.A.Yadigarov –Bakı: -2020. -352 səh.
7. Paşayev, Ə.Z. Nəqliyyat sektoruna yönələn investisiyalar // -Bakı: Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyasının Elmi Əsərləri,– 2016. №1, -səh.169.
8. http://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/

Məqalə qəbul olunub: 12.04.2021

Təvsiyə ediblər: t.e.d., prof. Z.Ə. Rüstəmov